

מולייר המצרי

שמעון בלס ויצחק גורן

המחזה "תלאותיו של מולייר המצרי" נכתב ב-1970 ובו מועלית פרשת פעילותו של יעקב צנוע בשדה התיאטרון, בהסתמך על יצירתו המקורית של המחזאי, ובמיוחד על מחזהו "מולייר מצרים ותלאותיו" וכן על הרצאה שנשא בפאריס ב-1903. בקשר למערכת היחסים שלו עם אפגאני והח'דיב איסמאעיל, נכתבו הדברים ברוח העדויות שהובאו במח-

קטע מתוך מחזה

קרים שונים על האיש ופועלו. הקטעים המובאים להלן מתייחסים לראשית הקרע בין צנוע ואיסמאעיל בעקבות המחזה המלגלג על מסע הכיבושים האומלל שערך הח'דיב נגד חבש, היא אתיופיה. אפגאני, שאיש הגות ומעשה היה, מפעיל השפעתו על צנוע ליטול חלק פעיל בקשר נגד השלטון.

(צנוע מסתובב על הבמה הריקה, מלטף חלקי תפאורה. לבסוף מתיישב, מהורהר. האורות מתעממים עליו, אך אינם כבים. אור נדלק בצד אחר של הבימה. נשמעת מבחוץ שירתו של סטפאן. הוא נכנס בצד המואר, גיטארה תלייה על צווארו. אינו מבחין בצנוע)

סטפאן: אני זמר מן הבלקן, רבות — רבות נדדתי. שיר אהבה חיפשתי כאן, אבל לשווא יגעתי.

אמרו לי: לא, אינך זמר! כי מזמנך משורש מר — אתה חולה חשוך תקווה, חולה אתה באהבה.

יצאתי אז את הבלקן, באוניה מצרימה: אולי אשר ביקשתי כאן, מצוא אמצא רק שמה?

אמרו לי: לא, אינך מצרי, וגם שירך הוא שיר נוכרי. אתה חולה חשוך תקווה — חולה אתה באהבה.

צנוע: אתה באמת מרגיש את עצמך זר, סטפאן? סטפאן: (במבוכת-מה) אני? לא. האיש הזה... ששר את ה"שיר!

צנוע: מה חסר לך? אתה מפורסם, נערץ על הקהל — אתה כוכב התיאטרון שלנו!

סטפאן: לא חסר לי כלום.

צנוע: למה אתה עצוב?

סטפאן: לא תוכל לעזור לי, ג'מס.

צנוע: אתה לא סומך עלי?

סטפאן: יש דברים שהאדם חייב לפתור בעצמו.

צנוע: (מחקה את השיר) אתה "חולה חשוך תקווה" — חולה אתה באהבה?

(סטפאן צוחק במרירות. שותק.)

צנוע: האם עלי להבין שיש לה משהו אחר?

סטפאן: יש משהו אחר.

צנוע: והיא אוהבת אותו?

סטפאן: (בהתפרצות) ג'מס, אם אתה מתעקש לדעת את ה"אמת"... (אינו משלים את המשפט. שתיקה.)

צנוע: (נסוג) לא. אולי מוטב שלא אדע את האמת.

סטפאן: אבל אתה יודע, ממך אי-אפשר להסתיר דבר.

צנוע: (גם. מניח ידו על שכמו.) כרים יעשה לנו צרות.

סטפאן: (קורד) אמרתי לך שלא תוכל לעזור לי.

צנוע: ואיך אוכל לעזור לך? לפרק את חלוקה? לא די לנו בצרות עם השלטון? אתה מכיר את כרים, למען לילא יעשה הכל. הוא נמצא איתנו בזכותה!

סטפאן: והיא כאן בזכותי, ואני בזכותך... רוק אתה — בזכות עצמך!

צנוע: סטפאן, אנחנו עבדנו קשה להקים את החלקה הזאת. זהו מפעל בקנה-מידה לאומי. אתה רוצה להרוס אותנו?

סטפאן: אני לא רוצה כלום, ג'מס. אתה שאלת מדוע אני עצוב. ובכן, זהו. (מתאמץ לחייך) אין לך מה לדאוג. אתגבר, גם לילא תתגבר.

צנוע: (בתקיפות) שלמות החלקה נתונה בידיך, סטפאן. (סטפאן מנההן בראשו. צנוע מרתחק ממנו ויוצא. האור מתחזק אט-אט. בוקר חדש)

סטפאן: (ממשיך לשיר, כשהוא מאלתר את המלים במקום. בעודו שר, נכנסת לילא, אך הוא אינו מבחין בה) זמר הייתי בבלקן, לאהבה חיברתי שיר. מאז הפכתי לשחקן בתיאטרון בעיר קאהיר.

אמרו לי: לא, אינך אוהב,

רק מעמיד פנים — כוזב!

רק משחק באהבה

בהצגה שנכתבה.

לילא: למה אתה כל כך עצוב, סטפאן?

סטפאן: (מופתח) לילא! בשעה כל כך מוקדמת!

לילא: רציתי לראות אותך לפני שהאחרים יבואו. איכשהו

כרים: לילא, אני רוצה שתקשיבי לי. לילא: אני יודעת בדיוק מה שיש לך לומר לי. אני יודעת שעמדת מאחורי הקלעים והקשבת, אבל זה לא מפריע לי בכלל, אתה מבין?

כרים: אמרתי לך שאני מצפץ על סטפאן!

לילא: אל תחזור על זה!

כרים: (באיפוק) אני הרי יודע הכל. ולא איכפת לי. האמיני לי שלא איכפת לי. (היא אינה מגיבה) נודע לי משהו, לילא. אני רוצה להזהיר אותך ואת מתפרצת כמו מטורפת. (היא שוב אינה מגיבה, אך ניכר שמבקשת לדעת מה בפיו) תמיד הרגשתי שמשוה מתבשל, אבל לא הייתי בטוח. היום שוב אין לי צל של ספק. לילא, אנחנו עלולים להסתבך בדבר נורא!

לילא: אנחנו? מי אנחנו?

כרים: כולנו. כל חברי ההקה. מנצלים אותנו למטרות אפלות. אנחנו עלולים למצוא את עצמנו בבית-הסוהר, אם לא גרוע מזה!

לילא: אתה מתכוון לג'מס (בזעם) אולי אתה מתכוון לג'מס? כרים: לילא, אל תהיי פתיה! אני מבקש ממך להקשיבי לי, פעם אחת להקשיבי לי. ג'מס הוא אדם גדול. בסדר! כולם מעריצים אותו. גם אני. לא פחות ממך. אבל הוא לא סתם שחקן. הוא מנהל תיאטרון. הוא עיתונאי, מרצה בבית-הספר לאמנויות. הוא אישי. הוא אדם חזק, בעל קשרים. בו לא יעזו לפגוע, אבל אנחנו...

לילא: מה אתה רוצה לומר? תגידי סוף-סוף!

כרים: לא שמת לב שג'מס ואפגאני מיוודים מדי?

לילא: מה זה ענייך?

כרים: את יודעת מיהו אפגאני? באילו חוגים הוא קשור? לאיזה בוך הוא עלול להכניס אותנו עם הגינונים האציליים של איט-דת וכבוד?

לילא: התחלת לרגל גם אחרי אפגאני?

כרים: את צריכה להודות לי על כך!

לילא: על מה להודות לך? על ההשמצות שלך נגד אנשים גדולים?

כרים: אנשים גדולים! את לא יודעת עם איזו כנופיה יש לך עסק! אני רוצה להציל אותך... לילא: כנופיה! אתה מעז לדבר כך על ג'מס? אתה איש הכנופיות, אתה עם עסקי החשיש שלך!

כרים: לילא, שיתקי!

לילא: סרסור זונות! מלוכלך!

כרים: תסתמי את הפה אני אומר לך!

יעקב צנוע

יעקב צנוע (או ג'מס סאנא, כפי שהיה נהוג לקרוא לו), נולד בקאהיר ב-1839, התחנך בבתי-הספר של הקהילה היהודית וכן קיבל שיעורים בדת האיטלאם אצל מורים פרטיים. אביו היה מזכירו של הנסיך אחמד פחה יפן, נכדו של מוחמד עלי, מייסד שושלת המלוכה במצרים החדשה. הלה שלח אותו על חשבוננו להמשך לימודיו באיטליה, שם שהה צנוע שלוש שנים, בהן למד ציור, מוסיקה ותיאטרון. באותה תקופה מת עליו אביו ובשובו נאלץ היה לעבוד לפרנסת המשפחה כמורה פרטי לבני השכבה העליונה. בשנת 1868 נתמנה מרצה בבית-הספר הגבוה לאמנויות ומפקח על בתי-הספר הממשלתיים. שנתיים לאחר-מכן, ב-1870, ייסד את התיאטרון הסאטירי הראשון במצרים, שהיה גם התיאטרון הערבי הראשון. עד אז הכירו במצרים את התיאטרון באמצעות להקות זרות, בעיקר צרפתיות, אשר הציגו לפני קהל מובחר, המורכב מאנשי-צבא ויועצים זרים וכן קומץ קטן מאנשי-החצר. הצגותיו הראשונות שנערכו בגני אזובקיה שבקאהיר, משכו קהל רב שזו היתה לו הפגישה הראשונה עם אמנות הבימה. את הדיאלוגים כתב צנוע בשפה המדוברת ובכך עלה בידו לקרב אל תיאטרוננו ציבור רחב מבני השכבה העממית; גם הנושאים שבהם טיפלו מחזותיו היו שאובים מחיי היומיום הקרובים לליבו של האישי הפשוט. ואכן, ההצלחה האירה לו פנים עוד בראשית דרכו ומקץ ארבעה חודשים ליסד התיאטרון, שנקרא "התיאטרון הלאומי", הוזמן צנוע להציג לפני הח'דיב איסמאעיל. הלה היה כה נלהב מרמת הביצוע, שהעניק לצנוע את התואר "מולייר המצרי".

עם זאת, קשיים רבים נערכו בדרכו. קושי ראשון, שהצליח להתגבר עליו, היה תפקיד הנשים במחזות. במצרים של אז לא מקובל היה שאשה תעלה לבימה כדי לשחק לפני גברים ולכן נאלץ היה צנוע למסור את תפקידי הנשים לגברים. אבל זמן-מה לאחר ייסד התיאטרון, עלה בידו לצרף אל הלהקה שתי נשים צעירות ובכך קבע תקדים שעורר נגדו את מחתם של אנשי-הדת והחוגים השמרניים. תיאטרוננו הושמך והשלטונות נתבקשו לשים קץ לחילול כבוד-האשה בפרהסיה. דבר גוסף שקומם נגדו את החוגים השמרניים, ולימים גם את אנשי החצר, הוא העזותו להתקיים אנשי שררה למיניהם, להביע אתה לפילח המרוד ולשלה חיצו לעגו במינהגים מקודשים כגון ריבוי נשים. אבל צנוע מעולם לא נשאר חייב למשמיעיו, ומדי ערב היה עולה לבימה כדי להשיב להם בלשון חדה ועוקצנית ולא היה נרתע אפילו מניבול-פה, כעדות עתוני התקופה. קהל התיאטרון, שרובו היה מבני השכבות העניות, היה מקבל את דבריו בתשואות. צנוע ידע ליצור מגע בלתי-אמצעי עם הקהל, אך לעתים נוצר מגע זה שלא ביוזמתו. הוא עצמו מספר על כך בהרצאה שנשא בערב ימיו בפאריס, שרובו היו הצופים מתערבים במהלך המישחק, מציגים שאלות לשחקנים ולפעמים עולים אל הבימה כדי להוכיח על פגיו את השחקן הממלא תפקיד של דמות שלילית. צנוע היה נאלץ להכין תשובות מאולתרות וללחוש אותן לשחקנים, וכך היתה ההצגה טוטה ממסלולה הקבוע לשמתתו של הקהל המתפקע מצצוק, אשר היה דורש בערבים הבאים לחזור על הסצנות הללו. אווירה עממית עליוה זו העניקה לתיאטרון אופי של "קומדיה דל ארטה".

הדוד יהודה שרביט

כְּשֶׁדוּדֵי יְהוּדָה הָיָה מְשַׁתְּפֵר
 הָיָה גְּתִלָּה בְּיַדוֹ בְּמִשְׁקוּפִים וּבִקִּירוֹת שֶׁל הַבְּקֵתָה,
 הָיָה מְדַלְדֵל אֶת רַגְלָיו
 וּמִגְרָגֵר אֶת כָּל הַצְּחֹק וְכָל הַבְּכִי שֶׁבְּתוֹכוֹ.
 יְדַעְתִּי עָלָיו שֶׁהוּא גָּחָב בְּשִׁכְרוֹתוֹ
 מְתַחַזָּה לְסֵתוּם
 לְהִגִּיד חֻכְמָה,
 אֲמֵת שֶׁבְּאַמָּת,

הַיּוֹם דוּדֵי יְהוּדָה הוּא שֶׁם חָרוֹט עַל גְּזֵיל,
 עַל פִּי בְּקִבּוּק צָרוּר בְּפִקְק,
 בֵּין מְרִישִׁים בְּעֵלִית גַּג
 שֶׁם בְּכַפֵּר לְמַחְמֵד,
 בֵּין מַרְקֵשׁ לְדֹרַע.

דוּדְתִי שְׂרָה
 שְׂרָה בֵּת דודו
 הֵיְתָה אֶפְשֶׁר לומר אֲלוֹפָה עַל תְּפִי הַתְּמָתָם
 כְּשֶׁתּוֹפְפָה,
 הַקִּימָה חֲדַת לֵב שְׂמַחָה
 מְהוֹלָה בְּשֵׁמֶשׁ הַשׁוֹקֵעַת
 אֲנָשִׁים בְּאַמְצַע הַשֹּׁדֵד נְעֻמְדוֹ לְאוֹת הַכְּלֹלֹת
 הַבָּא מַרְחֹק,

הַיּוֹם דוּדְתִי שְׂרָה
 הִיא שֶׁם חָרוֹט בְּגִזֵּיל
 עַל פִּי בְּקִבּוּק צָרוּר בְּפִקְק
 בֵּין מְרִישִׁים בְּעֵלִית גַּג
 שֶׁם בְּכַפֵּר לְמַחְמֵד
 בֵּין מַרְקֵשׁ לְדֹרַע.

אָנִי שֶׁעוֹמֵד עָכְשׁוֹ וְכֹאן
 רוֹקֵעַ אֶת שָׁמַם
 בְּכֹסֶף וּבְזָהָב

אלזה לסקר-שילר

לונטרפריד בן

אָנִי בּוֹכָה —
 חֲלוּמוֹתֵי גּוֹפְלִים אֵל הַעוֹלָם.

אֵל תוֹךְ הַחֹשֶׁכָה שְׁלִי
 לֹא מְעוֹ לְבוֹא שׁוֹם רוֹעֵה-צֹאן.

אֵינִי חֲדֵלָה לְאַסֵּף גְּדֻבוֹת בְּצֵל לְבָבִי;
 הַתְּדַע זֹאת?

לֹו עֹנְרֵת אָנִי,
 הֵייתִי מְדַמָּה, שְׁאֵנִי שׁוֹכְכֵת בְּתוֹךְ גּוֹפֶף.

הֵייתִי מְנַפְצֵת אֶת כָּל הַפְּרָחִים
 לְמַעַן דָּמָךְ.

אָנִי יוֹתֵר מְעַשִּׂירָה,
 מִי יְכוֹל לְקַטֵּף אוֹתִי?

אוֹ לְשֵׁאת אֶת מַתֵּתִי
 הַבִּיתָה?

אָנִי רוֹעֵה לְלַמֵּדךָ בְּעַדִּינוֹת אוֹתִי;
 אַתָּה כְּבָר יוֹדַע לְקַרֵּא בְּשִׁמִּי.

הִבְטֵ עַל הַפְּרָחִים שְׁלִי,
 שְׁחוֹרִים וּמְכוּכְבִּים הֵם.

אֵינִי אוֹהֶבֶת יוֹם צוֹנֵן;
 יֵשׁ לִי עֵין מְזוּכֹכִית.

הַכָּל מוֹמֵת.
 מְלַבֵּד אַתָּה וְאָנִי.

עברית: י.ב.

בה שְׂמֵס מְשֵׁלֵם לִי ("הַצִּבָּא" חוֹזֵר בְּעֵלֵי-מוֹם, עֻקּוּמִים, מְדוּכָאִים, זוּחְלִים, גּוּנָחִים, בְּקוּשֵׁי נוֹשָׂאִים אֶת הַשֵּׁלֵט: "צַבְאוֹ הַמְּפוֹאֵר שֶׁל הַנְּסִיךְ חֶסֶן חוֹזֵר מִן הַמַּעֲרָכָה בַּחֲבֵשׁ") סַפְּשָׁה! אֵת לֹא יוֹדַעַת מֵה מַחֲכָה לְךָ! אֵילוֹ הִיָּה לְךָ שְׂכַל... הִרִי גַם אוֹתְךָ הַזְּמִינוֹ לֶאֱרַמּוֹן, אַמְנֵם לֹא בְּהַזְמַנָּה רְשִׁמִית כִּזֶּאת... מַח יֵשׁ? לְסַפְּאֵן אֶת נוֹתְנָת, וּלְחִידֵיב אִסְמַאעִיל לֹא נָאָה לְךָ? שַׁחֲקִינִת גְּהִיית, שַׁחֲקִינִת מְכוּבֶדֶת! וְאֵנִי סֵרְסוֹר זוּנּוֹת! (צוּחֶק) אֲבֵל הַיּוֹם... (מוֹתֵחַ אֶת עַיְנֵיהָ הַפְּרֵפֵר שֶׁלוֹ) הַיּוֹם, הַיּוֹם הַגְּדוּל! (נִינֵשׁ לְעַמּוּד בְּרֵאשׁ "צַבְאֵה-הַמּוּבְשִׁים" וְיוֹצֵא אֶת הַבַּמָּה, הַצִּבָּא "אֲחֵרִיו, בּוֹזֵמַן שֶׁהַצִּבָּא "צַעֲדִי" עַל הַבַּמָּה, מוֹצַבַת הַתְּפִי-אֹרֶה לְתַמּוּנָה הַבֵּאָה — טַרְקֵלִין בְּאַרְמוֹן עֲבָדִין. סַפָּה. כּוֹרְסָה. עַל הַקִּיר תַּמּוּנָה עֲנָקִית שֶׁל מוֹחַמַד-עֲלֵי, אֲבִי הַשׁוֹשְׁלֵת, אִסְמַאעִיל יוֹשֵׁב בְּכּוֹרְסָה. לֵידוֹ עוֹמֵד חִיירִי פַּחָה).

איסמאעיל: ובכו, ח'יירי, האורח שלנו מאחר!
 ח'יירי: אל דאגה, מעלת הח'ידיב! הוא יבוא.
 איסמאעיל: מוטב שלא יתחכם איתנו הפּעֵם! אתה שומע?
 ח'יירי: אתה הלא יודע, ניסיכי... הינחה!
 (בפתח עומד צנוע, הוא קד קידה. פותח פיו לדבר אך איסמאעיל מקדימו)

איסמאעיל: מדוע נטפלת דווקא לנסיך חסן? האיש מילא את תפקידו כחיל! אם לא הצליח, אין זו אשמתו. המלחמה הייתה קשה מאד. אפילו האנגלים מודים בכך!
 צנוע: לא נטפלתי אליו מתוך רועלב, אדוני. מלחמתו של הנסיך חסן שימשה לי נושא למחזה.
 איסמאעיל: אבל מדוע דווקא הוא? מדוע להציג אותו בצורה נלעגת כזאת?
 צנוע: אדוני הח'ידיב לא ראה את המחזה במרעיונו.

איסמאעיל: אין אנו חייבים לראות כל מחזה שלך. אם נבלה את זמננו בתיאטרון, מי ינהל את ענייני המדינה? אתה, אולי, שיח' ג'מס צנוע! (הוא פורץ בצחוק. ח'יירי ממחר להצטרף אליו). אנחנו מאמינים לדיווח שמוסרים לנו נאמנינו! (מביט בח'יירי, מחיך. ח'יירי נבוך)
 צנוע: ח'יירי פאשה ראה את ההצגה?
 איסמאעיל: וכלום שאלת את דעתו?
 צנוע: שאלתי! (ח'יירי נבוך יותר ויותר)
 איסמאעיל: ומה אמר לך? שעשית עבודה לתפארת?
 צנוע: הוא צחק. הוא...

איסמאעיל: (מזועזע) צחק? (פונה אל ח'יירי) האם צחקת, ח'יירי: (מבולבל, מגומגם) צחקתי... אם צחקתי... מעלת הח'ידיב, לא בדיוק ככה... אמנם צחקתי... אולי צחקתי... איסמאעיל: צחקת לנסיך חסן?
 ח'יירי: לא, לא, מעלת הח'ידיב, לא לנסיך חסן. מעלת הח'דיב, אני לא כפוייטובה. מי אני שאעז לצחוק למציא גדול!
 אבל המחזה... המחזה הוא מצחיק... כל המחזות של ג'מס מצחיקים!
 איסמאעיל: של מולייר המצרי אתה מתכוון!
 ח'יירי: כמובן, מולייר המצרי... כל המחזות של מולייר המצרי מצ'...

איסמאעיל: (משסע אותו) שמענו!
 ח'יירי: כוונתך, בעצם, להצחיק את הקהל, את הקהל הרחב, עם הארץ... אשר לי, אינני זוכר אם ממש צחקתי, אבל בוודאי לא לנסיך חסן. להיפך, דעתי היא שהמחזה... איך לומר... מעע בניסך חסן... גיבור חבש! רוצה לומר שיש בו איזו הגזמה שפוגעת. כן, זו דעתך.
 צנוע: (בחוסר סבלנות) ח'יירי פאשה!
 ח'יירי: (בקול כמעט מתחנן) מה יש, ג'מס יק... (מתקן) מולייר המצרי?
 איסמאעיל: ואין זו דעתו של ח'יירי בלבד. כל מי שראה את ההצגה גינה אותה.

צנוע: אם ירשה לי מעלת הח'דיב, אספר לך גם על המחמאות שקיבלתי.
 איסמאעיל: אין ברצוננו לשמוע על מחמאות מאיבי הארמון!
 צנוע: לא מאיבי הארמון, אדוני, מתוך הארמון, (בהדגשה) מפיו של יורש העצר בכבודו ובעצמו!
 איסמאעיל: (בכעס) מתופיק? בננו? הוא שיבח את ההצגה!
 צנוע: ולא רק הוא, אדוני.
 איסמאעיל: (מביט בח'יירי. הלה מתבלבל לחלוטין) אתה שמעת?
 ח'יירי: אני? אני... לא... אני...

איסמאעיל: נברר את העניין בעצמנו! (הוא קם בתנופה. ח'יירי זוקף קומתו) אין זה כמובן משנה את עמדתנו שלנו. (צועד צעד לעבר צנוע) מולייר המצרי, הענקנו לך את התואר הזה לאות הערכה. אל תביא אותנו לידי חרטה על מעשינו!
 צנוע: מעלת הח'דיב, סבורני שלא מעלתך בשליחותי התרבותית ובמעמדי כנושא שמו של מולייר.
 איסמאעיל: ללגלג על צבא הח'דיב זוהי מעילה בחובה הלא-ר מית! צבאנו יצא לחבש כדי להאדיר את שם ארצנו בעולם, צבאנו הוא מקור הכוח והבטחון של מצרים, הוא כוחנו, הוא עוזנו, הוא כל היקר לנו! ללגלג על הצבא זו עבירה חמורה ביותר!
 צנוע: ברשותו של הח'דיב הנכבד, אני חייב להסיר מעלי האש" מה בלתי-צודקת.
 איסמאעיל: איננו מאשימים אותך. אנחנו רק מזהירים אותך, מולייר מצרים!
 צנוע: יש אי-הבנה בינינו, מעלת הח'דיב.
 איסמאעיל: אי-הבנה! אולי תבחר לנו איזו אי-הבנה?
 צנוע: אי-הבנה כאשר ליעודו של הַתְּאַטְרוֹן סַאטִירִי, מעלת הח'דיב.
 איסמאעיל: אתה קורא לזה אי-הבנה? אתה מעז ללגלג על מפקד הכוח שיצא ללמד את החבשים הפראים האלה לקח! אתה מלגלג על מציבא גדול בצבא הח'דיב, שיצא בשם הח'דיב להילחם למען מצרים! אתה מלגלג על האבות השכולים השולחים כביכול את בניהם להרג למען כיבושים קולוניאליים!

לילא: אתה יורק בצלחת שאכלת ממנה! אתה שפל!
 כרים: שתקי סוף-סוף! (מנחית לה סטירה)

לילא: (נמלטת ממנו) לא אשתוק! לא אשתוק! אני אספר לג'מס! גם על החשיש! הוא יסלק אותך! הוא ימסור אותך למשטרה!
 (כרים מזנק אליה, לופת את זרועותיה. היא נאבקת, מנסה לצרוח, אך הוא סותם את פיה בכפו)

כרים: אם תעזי לפתוח את הפה המזוהם שלך, אני הורג אותך! (לילא ממשיכה להיאבק, אך נחלשת לאט-לאט. כרים מתחיל ללטף אותה, מנסה לאמץ את ראשה) לילא, אני רק לטובתך, האמיני לי. רק לטובתך, לילא... למרות הכל, אני עדיין... (היא שומטת ממנו) לא התכוונתי להכאיב לך. את הרגזת אותי...

לילא: (בקול חנוק) עזוב אותי. עזוב אותי... (יוצאת בריצה)
 כרים: אוי לך אם תספרי משהו! (רגע הוא נותר מחורחל. שולף מכיסו נייר וחיוך של שביעות-רוח פושט על פניו. פוסע אל קדמת הבימה. קורא) "כְּבוֹדֵי הָאֲדוֹן כָּרִים עֲבָד אֶלְלָאטִיף מַחְמוּד"... (בהתפעלות) אדון! אדון כרים! "הַנֶּחַד מוֹזֵמַן בּוֹה לְבוֹא בְיוֹם ד' בִּשְׁעָה עֶשֶׂר לְפָנֵי הַצֵּהֲרִים...". אֲפִילוֹ ג'מס בְּכֻבוֹדוֹ וּבִעַצְמוֹ לֹא זָכָה לְהַזְמַנָּה כִּזֶּאת! (צוֹחֵק). צִרִיךְ לְהַתְּלַבֵּשׁ כְּמוֹ בְּנֵי-אֲדֵם. חֲלִיפָה פִּרְאַנְגִּית! (חוֹזֵר אֶל מֵאֲחֹרֵי הַקַּלְעִים, מְקוֹם שֶׁשֶׁם עוֹמֵד לְפָנֵיכֶן וְנוֹשֵׂא יֶלְקוּסֵי-בָד מְרוֹפֵט. מוֹצִיא מֵתוֹכוֹ חֲלִיפָה יֵשֶׁנָה וּמֵתַחִיל לְסַפֵּל בָּהּ בְּעֵדִינוֹת יְתִירָה) בְּקוּשֵׁי הַתְּאָפְקֵתִי שֶׁלֹא לַחֲטִיחַ אֶת הַחֲזוּמָה עַל פִּרְצוּפָהּ שֶׁל הַשַּׁחֲקִינִת הַקְּטַנָּה הַזֹּאת! פּוֹשֵׁעַ... עֲסָקִי חֲשִׁישׁ... סֵרְסוֹר זוּנּוֹת —וְהִינָה הַזְּמָנָה! לְאַרְמוֹן עֲבָדִין! (פוֹרֵשׁ אֶת הַחֲלִיפָה, נוֹטֵל לְחֻצָּה לְבָנָה, מְקַר מֵטַת לְמִדֵּי. פּוֹשֵׁט אֶת הַגְּאֶלְבַּאֲבִיָּה שֶׁלוֹ וּמֵתַחִיל לְהַתְּלַבֵּשׁ. תוֹךְ כְּדֵי מַעֲשֵׂה, הַנְּמַשֵּׁךְ זֵמַן רַב, כַּמְעִין פּוֹלְחַן, וְנִכְנָסִים הַשַּׁחֲקִינִים מֵאַחֲרוּיוֹ וּמִשַּׁחֲקִים אֶת הַמַּעֲרָכוֹן עַל מַפְלָתוֹ הַמַּחְפִּירָה שֶׁל הַנְּסִיךְ חֶסֶן בַּחֲבֵשׁ. הַכֹּל נַעֲשֵׂה בְּנִטְמוּמִימָה. הֵם צוֹעִידִים בְּקֶצֶב מְאוּשֵׁשׁ. שֵׁלֵט: "צַבְאוֹ הַמְּפוֹאֵר שֶׁל הַנְּסִיךְ חֶסֶן יוֹצֵא לְקִרְבּוֹ!" קִרְיָאוֹת עִידוּד בְּלִתֵּי-מוֹבּוֹנוֹת. בְּמַקְבִּיל, וּבְרוּחֵי זֵמַן, מִשְׁמִיעַ כָּרִים אִיוֹז הַעֵרָה בְּלִי לְהַפְסִיק לְהַתְּלַבֵּשׁ בַּקִּירָה) בְּגִלְלֵזָה הוּא יוֹנִין... אִירוּפִי — מְלַקֶּקֶת לוֹ... / אֵנִי — לֹא! לֹא מְסַפֵּיק טוֹב בְּשִׁבִּילָה / וְמָה הִיא? וְקַדְנִית־בֶּטָן / וְהַצֵּבֵעַ הַזֶּה, ג'מס, חוֹשֵׁב אוֹתִי לְאִידִיוֹט! חוֹשֵׁב שֶׁהוּא קָנָה אוֹתִי עִם הַחִיוּכִים שֶׁלוֹ... שַׁחֲקוּ עִשׂוּ מִמֶּנִּי... ("הַצִּבָּא" הַמְּפוֹאֵר יוֹצֵא אֶת הַבַּמָּה. מֵאַחֲרוּי הַקַּלְעִים נִשְׁמַע רַעַשׁ עֲמוּם שֶׁל הַתַּמּוּטוֹת רֶבֶתִי, הַמַּמִּיר חִישׁ בְּצוּרָה גְּרוּטִסקִית אֶת הַמַּפְלָה הַמַּחְפִּירָה) יַעֲלֶה לְהֵם בְּיוֹקֵר... עֲסָקִי חֲשִׁישׁ! אוֹלֵי רַצִּית שַׁאֲתִקִּים מֵהַמִּשְׁכוֹרֵת הַעֲלֵר

תיאטרוןנו של צנוע היה למעשה תיאטרון של איש אחד, שכן הוא היה המחבר, הפזמונאי, המוסיקאי, הבמאי, הלחשן ומעל לכל השחקן הראשי. "הוא יצר בכוחות עצמו בלבד תיאטרון ערבי" כתב ה"סטודי" ריווירי ב"1876". "מחזותיו הבנויים סביב דמות אחת, הכולו שפע של רפליקות המעוררות רעמי צחוק, אך לפעמים היו מסתיימים בדמעות אנושיות מרות. (...) הדבר הראוי להערצה הוא מישחקו האהוב עליו ביותר, כאשר הוא מגלם דמות של פילח מצרי. הוא מזדהה כליל עם הדמות, משמיע את הערותיו העוקצניות, מגלגל את צחוקו הבריא, או בוכה חרישית והדמעות זולגות על לחייו הצמוקות. אדם זה אוצר באישיותו עם שלם."

אבל תיאטרון זה לא האריך ימים. שנתיים לאחר היווסדו נסגר בפקודת הח'דיב איסמאעיל עצמו, שהיה, כאמור, מבין מעריציו. הסיבה לסגירה הייתה שצנוע החל להביך את השלטון יותר ויותר בביקורתו החריפה, שגלשה לעתים קרובות מתחומים חברתיים לתחומים פוליטיים, כמו הוקעתו את השתיית במסורת השלטון ואת השלטונות הבריטים על כוללתה של מצרים עקב כריית תעלת-סואץ. צנוע קשור היה באותם ימים עם ראשי התנועה הלאומית: ג'מאל אל-דין אל-אפגאני ומוחמד עבדו, ויחד עמם החל לפעול נגד חצר המלוכה. יש הטוענים, כי סגירת התיאטרון כחה מיד לאחר העלאת המולדת ה"חירית", אשר אבד כמרבית מחזותיו. צנוע כתב 32 מחזות, מהם שרדו שמונה בלבד אשר קובצו בספר בשנת 1963. בספר זה מודפס גם המחזה האחרון שחיבר והוא "מולייר המצרי ותלאותיו", הכתוב על-פי דוגמת "ליאמפרנטו די ורסאיי" של מולייר, שבו הוא מתאר את חיי התיאטרון מבפנים, כאשר השחקנים מופיעים בשמותיהם האמרי-תיים. מחזה זה משמש, בין השאר, מקור לחקר התיאטרון ובעיני תיו הספציפיות.

שנתיים לאחר סגירת התיאטרון, נשלח צנוע בשליחות רשמית לפאריס, שתכליתה עדיין לוטה בערפל. מכל מקום, בשובו למצרים ב-1876, החל בפעילות חדשה נגד השלטון כאשר יסד עתון סאטירי, שהיה העתון הסאטירי הראשון במצרים. שם העתון "אבו נדארה", כלומר בעל המשקפיים (צנוע קצר-ראוי היה ומרכיב משקפיים). גם כאן קבע תקדים כאשר הפך את השפה המדוברת לשפת עתון מודפס, דבר שנחשב בעיני החוגים השמרניים פגיעה חמורה בקדושת הלשון הערבית. לבר מהטקסטים הסאטיריים, שרובם ככולם נכתבו בידו, נהג צנוע לעטר את דפי העתון בקאריקטורות מעשיידייו. עתון זה הפך חיש-מהר לאחד הבמות המתיסיות נגד השלטון; פעמים אחדות נסגר וצנוע עצמו היה קרוב לשתי התנקשויות בחייו. בשנת 1878 הוצא נגדו צו גירוש מהסרטיטוריה המצרית ומאז הוא עשה את שארית חייו בגלות פאריס, שם המשיך להוציא את עתונו הסאטירי בשמות שונים ולשגרו בחשאי למצרים. הוא גם הוציא עתון בשמונה שפות שנקרא "לה באבאר אופסיין", שכל כולו כתוב היה בידו. הוא מת ב-1912.

יעקב צנוע היה אחת הדמויות הגאורות שיצאו מקרב יהדות מצרים; הוא תרם תרומה רבה לארצו ונחשב בצדק לאבי התיאטרון הסאטירי במצרים ולאבי העתונות הסאטירית המצרית. מחקריו על אישיותו ופועלו בשהיה התיאטרון והעתונות נתפרסמו וממשיכים להתפרסם בערבית ובשפות אחרות, אך רב עדיין ה"נסתר מהנגלה בחייו הסוערים של איש מופלא זה

שמעון בלס

אתה מזיל דמעות על מר גורלם של החבשים המסכנים ומציג את צבאנו כצבא כובשים! אתה מציג את השחורים האלה ככבשים תמימים, ואתנו, את ההנהגה הנאורה, כשטופי־זימה, כחמסנים, כמשרתים של בריטניה הגדולה, שנאות נפשך! לזה אתה קורא אי־הבנה?

צנוע: אני מבקש את עדותו של חייירי פאשה אם היה במחזה שלי משהו מהאשמות כבדות אלו. איסמאעיל: הנח לחייירי פאשה. הוא כבר תמך בך די והותר. צנוע: אם כן, נותרה לפני רק דרך אחת לחוכיך את נקיון כפי, והיא — לבקש את עדות אדוני. איסמאעיל: עדותו? שאנחנו נראה את המהתלה הזולה שלך? צנוע: מעלת החדיב, אני בטוח שכבודו ישנה את דעתו על המחזה.

איסמאעיל: דעתו כבר נחרצה. צנוע: אבל אין זו דעתו של אדוני! איסמאעיל: המחזה הזה לא יועלה שוב וסוף לפרשה! (שתיקה. כולם מביטים זה בזה. איסמאעיל מחייך חיוך מנצח ומתקרב יותר אל צנוע) מולייר מצרים, אתה נושא לא רק את שמו של מולייר אלא גם את שמה של מצרים. מצרים! מהי מצרים? (מצביע על תמונת מוחמד עלי) זאת מצרים! הוא הקים את מצרים הגדולה, הוא כבש את סודאן, את סוריה, את ארץ־ישראל, את לבנון, הוא זיכא את הוואבים בחיג'אז, הוא השיג את עצמאותה של מצרים! ואנחנו, איסמאעיל, ממשיכי דרכו המפוארת של מוחמד עלי, מה עשינו ממצרים? פאר המזרח כולו! חלק מן העולם התרבותי! חלק מאירופה! גם האנגלים מודים בכך!

חייירי: (שהשתעשע בינתיים בהשפעת נאוומו של איסמאעיל) כל אירופה מדברת בשבחו של מעלת החדיב.

צנוע: (נראה זועם, אך מתאפק. רגע שותק, כחוכך בדעתו) גם אני, סבורני, תורם את חלקי בהצעתה של מצרים אל הציווי־ליציה האירופית!

איסמאעיל: איש לא מכחיש זאת, אבל עשה את עבודתך בהשראת מפעלו הנאור של אבי המשפחה שלנו ולא בהשראתם של חכמים מפוקפקים.

צנוע: חכמים מפוקפקים? איסמאעיל: חייירי פאשה יסביר לך. (מחווה בידו לאות שנסתיימה השיחה.

חייירי: (מהמהם) כן... כן. בבקשה. ברשות מעלתך. (משתחוה) אנא... (לצנוע) מעלת החדיב... יש לו פגישה דחופה עכשיו. בבקשה...

צנוע: (משתחוה) אני מודה למעלתו על שהואיל להזמין אותי לארמון.

איסמאעיל: (בערמה) הזמנו אותך כבר פעם קודמת, מולייר מצרים, בלוויית שתי העלמות הנאות שלך. רצינו להתנאות בכך לפני הדיפלומטים הזרים.

צנוע: שלחתי מכתב התנצלות, מעלתך. אי־אפשר היה לבטל את ההצגה, לאחר שנמכרו כל הכרטיסים.

איסמאעיל: אנחנו שמחים להלחחך, מולייר מצרים, ומקווים שתצדיק את האמון שהעניקה לך האומה המצרית!

צנוע: דברוך ישארו חרותים על לוח לבי. (איסמאעיל מחייך. צנוע וחייירי פונים לצאת. בהגיעם אל הפתח מוסיף איסמאעיל)

איסמאעיל: חייירי, ספר לו גם על בית־הספר לאמנויות! חייירי נראה מופתע, אך מרכין ראשו. גם צנוע נדהם. תוך שהם יוצאים, נראה כרים בעומק הבימה כשהוא נכנס לטרקלין. כרים אינו חש בנוח, בעוד איסמאעיל שופע חיוכים, אך אינו מסתכל בו. האורות בטרקלין מתעממים וכתבים. חייירי וצנוע מחליפים דברים ביניהם, אך אין שומעים את קולם. צנוע יוצא. חייירי נשאר עוד רגע במקומו. לקראתו של איסמאעיל, מתנער וממהר לצאת. כמה שניות נותרת הבמה ריקה. נכנס גומעה כשהוא מטאטא את השלטים ששימשו למערכון על הנסיך חסן. נעצר. מרים את אחד השלטים, מעוקם וקרוע, מניד בראשו)

גומעה: חי הנביא, זה לא צודק! עובדים, מכינים הצגה, ובסוף באה ההוראה לבטל. (שתיקה. מטאטא) מולייר המצרי, ג'מס שלנו. הינהו שם — הביטו בו. עובד קשה. רק אללה יודע כמה קשה. (האור עולה על צד אחר של הבמה, שם נראה צנוע, יושב ליד שולחן וכותב. לבסוף אזור גומעה אומץ ומתקרב אליו) המחזה הזה יהיה גמור היום! (צנוע מהנהן בראשו וממשיך לכתוב) השחקנים יבואו באחתי־עשרה. (צנוע אינו מגיב. גומעה מוציא מכיסו שעון) בעוד שעה. אפילו פחות. (מחזיר את השעון) אני רואה שכתבת רק עשרה עמודים, ג'מס.

צנוע: (בלי להרים ראשו) ואם תעמוד לידי ותפריע, לא אכתוב יותר מזה.

גומעה: (מגחך, רוכן מעל כתב־היד) כמה תפקידים? צנוע: עשרה.

גומעה: (בהפתעה) עשרה! כל אחד ישחק שני תפקידים! (צנוע אינו מגיב) ואני? (צנוע אינו מגיב) ואני, ג'מס! (גומעה נוגע בכתפו)

צנוע: (מרים ראשו, בחוסר סבלנות) גומעה, אולי תיתן לי לעבוד במנוחה?

גומעה: אבל הבטחת! עוד מעט יבואו וכל אחד יחטוף לו תפקיד ואני אישאר בכלוב.

צנוע: אני אחליף אותך! גומעה: איפה? בכלוב? צנוע: אם תפסיק לטרטר לי.

גומעה: (מרוצה) ישמור אותך אללה, שיח' ג'מס. אתה תמיד מקיים הבטחות. (פונה להמשיך בעבודתו, אך מיד נעצר) יש לי עוד בקשה אליך, ג'מס.

צנוע: מה עוד? גומעה: (חוזר אליו) עשה לי טובה אישית, רחם קצת על לילא. צנוע: לילא? מה יש ללילא?

גומעה: היא כבר חולה. נהיתה רזה כמו מקל, והוא — לא איכפת לו. יש לו לב של אבן.

צנוע: התחיל שוב? חשבתי שהפסיק להציק לה. גומעה: מה הפסיק? כל יום מתחילים מחדש. לא אומר לה כן ולא אומר לה לא. משאיר אותה תלויה באוויר. זה אסור. אסור לענות אישה בצורה כזאת.

צנוע: (בהפתעה) היא אוהבת אותו? גומעה: כמה שהוא מתחמק ממנה, הלב שלה בווער יותר. היא באה אלי לבכות. "גומעה, אומרת לי, תן לי עצה!" הלב שלי נשבר מן הדמעות שלה. מה אני יכול ליעץ, לילא? — "דבר איתו!" היא אומרת. אבל זה אדם שאפשר לדבר איתו? הראש שלו בעננים! אמרתי לה: לילא, מחמד עיני, בואי אלי. אפרוש שטיח פרסי לרגלייך. מה את משתגעת אחרי היווני הזה?

אני... צנוע: יווני? על מי אתה מדבר? גומעה: כמה יוונים יש לנו?

צנוע: חשבתי כרים. גומעה: איזה כרים? מהפושע הזה היא בורחת כמו מפני מגפה?

צנוע: (בחיוך של שביעות רצון) סטפאן דוחה אותה? גומעה: כן, ג'מס. ובלי סיבה! תאמין לי, בלי כל סיבה!

צנוע: אין בלי סיבה, גומעה יקירי. כנראה שאיזושהי סיבה יש! גומעה: (בהיתממות) מה? אבא לא מרשה?

צנוע: (כמעט לעצמו) סטפאן בחור רציני. הלואי והיה לנו עוד אחד כמוהו.

גומעה: עוד אחד? צנוע: (צוחק) עוד אחד כמוהו ועוד אחד כמוך, גומעה!

גומעה: (מחייך בשביעות רצון, אומר להמשיך את השיחה, אך צנוע ממחר לשקוע בניירותיו. גומעה אוסף את האשפה ופונה אל היציאה) אני הולך להתפלל. (נשמעה דפיקה בדלת) מי זה? מי הקדים לבוא? (יוצא לפתוח. חוזר מיד) כבוד האימאם! (נכנס אפגאני)

אפגאני: השלום עליך, שיח' ג'מס. חיפשתי אותך בבית־הקפה. צנוע: (קם לקראתו) אני כותב מחזה חדש.

אפגאני: זה שיפירת לי עליו? צנוע: כן.

גומעה: סילחו לי שאני מפריע. אבל, כבוד האימאם, יש לי שאלה רצינית אליך!

צנוע: (אחרי החלפת מבטים עם אפגאני) תמיד אתה מטריד את האימאם בשאלותיך, גומעה!

גומעה: שאלה אחת בלבד. אפגאני: שאל, בני.

גומעה: לפני שהואלת להיכנס, כבוד האימאם, עמדתי ללכת להתפלל. ופתאום הלמה בראשי המחשבה: האם מותר להתפלל בתוך תיאטרון?

אביבה גור

הרבה דברים

הרבה דברים אל קו האופק
מקשיבים אנחנו
הבל מעיני טללים
ביקשתי
גם אני
בארץ נכריה
אי אָז

תלויה ועומדת קדנצה שלך
בצומת ראשי. ובכן —
תקבור לך את אברהם אבינו
ברצפה או תגלגל אותו
פקול גברי על סליל הצלולויד
של איזה סינסי פיקשן

אבל פתר לי זעיר
הנה אִזְרוּקֹל
בין הר להר
ירושלים לה גבעות סביב
האופק הוא עגול
אנא, דבר

מחמת שיבוש שנפל בשיר זה שראה אור בגליונו הקודם של ה"עתון" מוגש השיר שנית.

הופיע

"צברית בציפיה" — ספר שיריה השני

של

עמליה נדיבי

הוצ' עקד

אפגאני: מדוע לא, בני? כל מקום שאינו טמא, מתאים לתפילה! אין טומאה בתיאטרון של ג'מס. התיאטרון הזה ממלא שליחות קדושה!

גומעה: הרגעת אותי, כבוד האימאם. אפגאני: העיקר הכוונה הטובה!

גומעה: אלוהים רואה את מעשינו, כבוד האימאם, והוא רב־הכוח והרחום!

אפגאני: יהא האל בעזרך, בני. השעה כבר מאוחרת! גומעה: כן, אני צריך להספיק לפני שתתחיל החזרה. (ממהר לצאת)

אפגאני: (צוחק, מתיישב) ובכן, ג'מס. אתה מזמין את איסמאעיל לבכורה?

צנוע: ודאי. אני אעמוד על כך שיבוא. אני רוצה שיראה בעיניו ושלל יסתפק רק בדיווח המסולף של היועצים הזרים שלו! אגב, יש לי כבר שם למחזה — "המולדת והחירות".

אפגאני: "המולדת והחירות"! יש בזה הכל! יישר כוחך, יישר כוחך!

צנוע: אני כותב אותו בהנאה גדולה, מכניס בו כל מה שיש לי בלב. מזמן לא כתבתי בהנאה כזאת! (נוטל דף מהשולחן) הינה, הפילה העיני והמנוצל פונה אל בעל הקרקע בוו הלשון:

"הבט בי, אדוני. הבט בפניי, בידיי, ברגליי, כלום שונה אני ממך? האין לפלח עיניים כעיניך, אזניים כאזניך, ידיים כידידך? מדוע אנחנו שונים זה מזה? מדוע אני עובד מבוקר עד ערב באדמה, וילדיי רעבים ללחם, ואילו אתה לא אחזת מימך בקלשון, וילדיך חיים חיי ג'וֹ־עַד!" את הפנייה הזאת שאלתי משקספיר. שילוק! אותו יהודי הפונה אל הנוצרים בשאלה:

האם אינני בן־אדם כמוכם? כזהו גורלם של הנרדפים, מורי וידידי, אם יהודים, אם סודאנים, חבשים או ארמנים. כזהו גורלם של כל הנדכאים על־אדמות! (נאנח) מחזה זה יהיה בוודאי סוף הדרך שלי.

אפגאני: סוף הדרך שלך? צנוע: המחזה האחרון שאיסמאעיל ירשה לי להעלות.

אפגאני: האחרון שאיסמאעיל יראה! צנוע: (אינו תופס את הרמז) הוא כבר מהדק את העניבה על צווארי.

אפגאני: סנקציות חדשות? צנוע: הורה לפרט אותי מבית־הספר לאמנויות, מקור ההכנסה היחיד שלי. (מגחך) ההנהלה התלוננה שאני ממריד את התלמידיים! אמרתי לחייירי: אתם מנסים להרעוב אותי. לא תצלילו!

אפגאני: אלו הן השיטות של כל משטר עריץ. צנוע: אני לא דואג לעצמי. תמיד אוכל להסתדר. מה שמדאיג אותי, זה השחקנים. כבר כמה חודשים שלא קיבלו משכורת ממש. נתתי להם מפרעות מן המשכורת שלי, עכשיו לא יהיה לי ממה לתת להם.

אפגאני: עד סילוקו של איסמאעיל. צנוע: עד אז, ימותו ברעב!

אפגאני: אני לא מיואש כמוך, ג'מס. האמת היא שבאתי בעניין בעל חשיבות ראשונה במעלה. אני רוצה שתבוא איתי. צנוע: עכשיו?

אפגאני: כולם מחכים לך. צנוע: אני באמצע ה... השחקנים יבואו עוד מעט.

אפגאני: אי־אפשר לדחות. האנשים באים ממקומות מרוחקים. שניים הגיעו אמש בחשאי מפאריז. הזמן שלהם קצוב.

צנוע: אבל אני לא יכול לקום ולצאת! אפגאני: ג'מס, אתה חייב לבוא. העניין רציני מאוד ותוכחותך חיוניות.

צנוע: מה שתחליטו אקבל. אפגאני: אי־אפשר. בלעדך לא נוכל להחליט דבר. (קם) אספר לך בדרך.

צנוע: אני לא תופש. אני, הרי אתה יודע, אינני איש ביצוע. אני איש תיאטרון...

אפגאני: (בהטעמה) "המולדת והחירות"! (אוחז בזרועו) ה־מולדת קוראת לך והחירות תלויה בך! (צוחק) בוא, יקירי. הישיבה לא תארך זמן רב. (צנוע עדיין נבוכ, מנסה לסדר את ניירותיו. נכנס גומעה)

גומעה: (אין לדעת אם לא האזין מאחורי הדלת) להביא קפה? אפגאני: אנחנו הולכים, חאג' גומעה.

גומעה: הולכים? גם ג'מס? אפגאני: שיית' ג'מס ישוב תוך שעה־שעתיים.

גומעה: (אל צנוע) מה לומר לשחקנים? צנוע: תגייד להם שיחכו. (מניח את קסת הדיו הכבדה על הניירות) בעצם, אתם יכולים לעשות חזרה של המחזה השני.

גומעה: "הבחורה המודרנית"? צנוע: כן, אנחנו הרי רק התחלנו.

גומעה: אבל לילא מסרבת לשחק עם כרים. צנוע: שתשחק סאמיה. היא תלמד את התפקיד. (מתחיל ללכת) צריך לתת גם לה תפקיד מרכזי.

גומעה: בסדר. אני אומר לה. אני מוכן ללמד אותה. צנוע: (מחייך) זהו. אתה תמלא את התפקיד עד שאחזור. (גומעה מרוצה מאד)

אפגאני: (טופח על שכמו) יהיה האל בעזרך, בני. גומעה: מעא אל סלמה, מעא אל סלמה!

(צנוע ואפגאני יוצאים. גומעה מלווה אותם עד הדלת וחוזר. פוסע אל מרכז האולם, מחייך בנחת, מסלסל בשפמו)

גומעה: סאמיה... ה, סאמיה!! (מתיישב במקומו של צנוע. נוטל את משקפי־הכתיבה שלו ומנסה לחקות אותו. אחר כך מסיר את המשקפיים)

אללה יעזור לך, ג'מס; איך אתה רואה בזוככותי האלו? (משפשף את עיניו. נוטל את הניירות ומתחיל לקרוא. אותות התפעלות וגיחוכים על פניו. מצד אחר של הבימה נכנס כרים, לבוש בגדיו היפים ממולל פרח הקבוע בדש מעילו. מריח אותו, מרוצה. גומעה מרים ראשו ונדהם למראהו)